

A zsinegdíszes agyagművesség nyomai Magyarországon.

1. Zsinegdíszes edény Bujról.*

A Szabolcsvármegyei Múzeum Nyíregyházán I.1196. sz. alatt egy zsinegdíszes edényt őriz Buj-ról (Szabolcs vm.), melynek hiányos keresztleveleképpen pusztán csak a következő feljegyzést őrzi a nevezett múzeum: „Sodrott zsinorbenyomatokkal díszített kőkorszaki edény. A buj-balsai vasút építésekor találták. *Dr. László Adolf* úr közbenjárására ajándékozta *Turner József* fuvaros 1910 május 16.“

Mint 1. sz. képünk is mutatja, egy hármás csonka kúp alakú bögréről van szó, mely a maga idejében füles volt. Széles szalagfülének azonban csak nyomai maradtak meg a peremrész épen maradt s a képen legmagasabbnak látszó részének belső felén, nemkülönben a vállon.

Felépítése: kerek, enyhén homorú fenekén nyugszik az edényke alsó részét képező, alapjával felfelé fordított csonka kúp, amelyet egy igen alacsony, alig egy centiméter magas s alapjával lefelé álló, tehát az alsónak az alapjára fekvő csonka kúp követ, mely egyben az edényke válla is. Ebből nő ki a harmadik, alapjával felfelé fordított csonka kúp, az edényke felső fele, a mi az egész edénynek tölcéses száját ad. Míg az alsó enyhén domború, helyesebben felső kétharmadában kissé kihassasodó, a felső az edényke öblösödő szájának megfelelőleg kissé kihajlik, tehát enyhe homorúlast mutat. A perem az edény nyakrészének egyenes folytatása, szabályszerű végződése, nem hajlik se be, se kifelé, de kissé elvékonyodik s íves. Csak a fültő táján maradt meg épen.

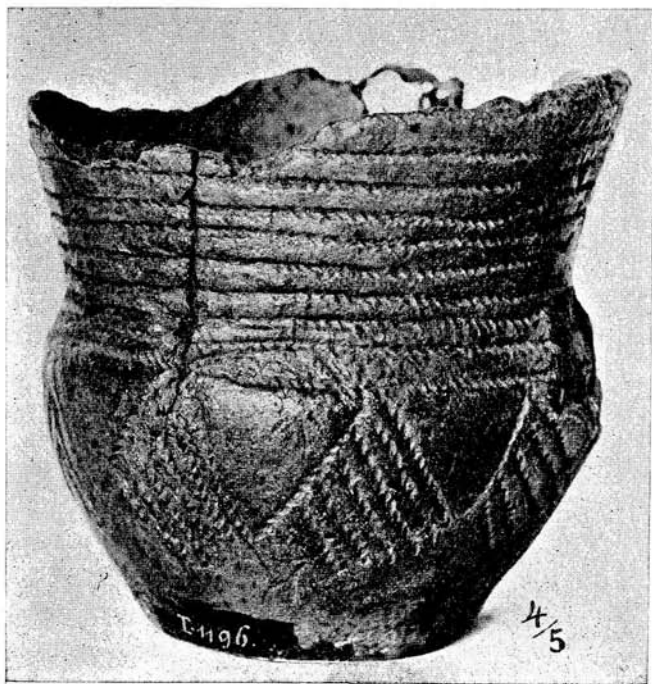
Finoman iszapolt, jól égett agyagból készült. Törése fekete. Finomabb iszapanyaggal van bevonva és simított. Tónusa sárgásbarna. Az alsó csonka kúp egy helyütt feketére füstölt, valószínűleg a használat közben keletkezett rajta ez a folt s így nem sorolhatjuk a foltos égetésű edények közé.

Díszítése két szálból sodrott zsineg mélyített lenyomata. Az edényke felső csonka kúpján van összesen nyolc, kereken futó ilyen

* A címlapon levő térképen 13. sz.

lenyomat, melyből az alsó három a fül alatt, illetve alsó fültőnél természetesen nem mehet egészen kerekén. A vállon, tehát a közbelső csonka kúpon, három ilyen benyomott zsinegdíszes vonalat látunk.

Ez utóbbiak alsójából csúcsaikkal lefelé fordított, díszítetlen voltukkal kiemelkedő háromszögek helyezkednek el, még pedig nyolc. Ezeket zsinegdíszes háromszögek választják el egymástól, amelyek kompozíciója különbözik egymástól. Az alsó fültőtől balra egy benyomkodott zsinegdísszel képezett, csúcsával felfelé, tehát száraival lefelé álló hegyes szög helyezkedik el, amelyet a balsó szártól induló négy ferde

1. kép. Zsinegdíszes edény Bujról.

Fig. 1. Vase cordé de Buj.

zsineglenyomat tölt ki. Ugyanez a második hegyesszög, azzal a különbséggel, hogy a balsó szárból induló öt ferde zsineglenyomat tölti ki. Ezzel teljesen egyezik a harmadik. Erre ismét a szokásos hegyes szög következik, melyet még két behelyezett hegyes szög tölt ki, majd egy olyan hegyes szög, melyet három behelyezett hegyes szög tölt ki, ismét egy két hegyes szöggel kitöltött, majd egy három hegyes szöggel kitöltött hegyes szög. Az utolsót ismét két hegyes szög tölti ki. Nyoma van annak is, hogy az alsó fültő felülete is zsinegbenyomással

volt díszítve. A fenékszélen kereken futó, benyomkodott ovális pontsort látunk.

Edényünk magassága 10·3 cm. szájátmérője 10·3 cm., legnagyobb hasasodása 9·5 cm., a váll feletti szűkülése 8·7 cm., fenékátmérője 5·5 cm.

A zsinegdísz mindenütt be van vonva finomabb iszapanyaggal.

2. Erődsdi zsinegdíszes edénytöredékek.*

A 2. képen két zsinegdíszes edénytöredéket mutatok be a háromszékmegyei Erődsről. Az egyik (1. sz.) dr. *László Ferenc*nek az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára részére 1912-ben fogantatott ásatása rendjén került felszínre a felső, szerinte már nem praemykenai, humuszrétegből s a nevezett intézetben III. 37. leltári szám alatt őriztetik. Peremtöredék. Az edény, melyhez tartozott, középfinoman volt iszapoltva s jól ki volt égetve. Határozottan felismerhető rajta a finomabb iszapanyaggal való bevonás. Helyenkint az agyagba gyúrt homokszemcsék is látszanak rajta. Tónusa belül és a peremén fekete s ez átmegy részben a külső felületre is, mely azonban jórészt szürkés-barna tónusú. Fentt vízszintesen vágott. Fontosnak tartom megemlíteni azt is, hogy az edény, melyhez tartozott, a pereme felé vastagodott. A perem alatt horizontálisan menő, kettős fonású zsineg lenyomata révén keletkezett mélyített dísz ékítette, melyből töredékünkön kettő még jól látszik, az alattuk levő harmadiknak csak a nyomát ismerhetjük fel a törés vonalán.

Ugyanezen képen 2. sz. alatt egy másik, szintén erődsdi s ugyancsak a fentebb említett felső humuszrétegből kikerült s a Székely Nemzeti Múzeumban 2477. leltári szám alatt őrzött peremrészt mutatok be. Finoman iszapolt, finomabb iszapanyaggal bevont, simított, jól égett. Tónusa kívül barna-vörös, belül szürkés-fekete. Pereméle ívelt. Kétféle díszítést látunk rajta: zsinegdísz és köröket. A zsinegdísz alkalmazása: két-két horizontális párhuzamostól bezárt s egymást ferdén keresztező kettős fonású zsineglenyomata révén keletkezett hálós mező. Az így benyomott és alkalmazott zsinegdísz alatt horizontális körsor ékítette az edényt, melyet valami csöves díszítő eszközzel olyanformán nyomkodtak be, hogy az egyes körök közepéből, a díszítő eszköz természetéből kifolyólag, alacsony hengerkék állanak ki az edény falvonaláig.

E két töredék részletesebb méltatásába nem bocsájtkozunk ez alkalommal, mert nem akarunk dr. *László Ferenc* közlése elé vágni.

A 2. sz. töredékről, díszítő mintájának fontosságáról egy pár szóban mégis meg kell emlékeznünk.

* A címlapon levő térképen 12. sz.

Ismeretes *Hoernes* véleménye, hogy *Götze* (*Gefässformen* c. munkája 61. l.) helyesen ismeri fel, hogy a zsinegdísz a szövés-fonás mintáiból fejlődött, a nélkül, hogy azokat kimerítette volna. Nevezetesen csaknem teljesen hiányzanak a négyszögű motívumok; a legfontosabbak egyike, a ferdény „zeichnet sich durch gänzliche Abwesenheit aus.“ Hiányzik a meander és horgas kereszt.¹

A most szóbanforgó töredék a maga hálós mustrájával tehát sok tekintetben módosítja *Hoernes* véleményét.

3. *Goos Károly* még a kölesdi töredékekre vonatkozó, *Virchow*-féle hibás megállapítás előtt juttatja nyilvánosságra *Torma Zsófia* véleményét, hogy a tordosi edények, edénytöredékek között vannak zsinegdíszűek is.²

Ezt az állítást ma nincs módunkban sem megerősíteni, sem megcáfolni. Rövid időn belül alkalmunk lesz a jelenleg éppen rendezés alatt álló Torma-gyűjtemény keramikájának minden darab-

2. kép. Zsinegdíszes edénytöredékek Erösdről.
Fig. 2. Fragments des vases cordées d'Erösd.

¹ *Urgeschichte der bildenden Kunst*, Wien 1898. 361—262 l. (*A. Götze*: *Die Gefässformen u. Ornamente der neol. schnurverzierten Keramik in Flussgebiete der Saale* c. munkájához minden utánajárásom ellenére sem tudtam hozzájutni s így arra *Hoernes*: *Urg. d. bild. Kunst* c. munkája után hivatkozom). Ezzel szemben l. dr. *K. Brunner*: *Die steinzeitliche Keramik in der Mark Brandenburg* c. cikkét az *Archiv für Anthropologie* XXV. k. 243—293. l., melyben a 275. l. azt mondja, hogy a zsinegdísz valószínűleg a keramikai technikából fejlődött. — A zsinegdísznek a szövés-fonás technikájából való származására l. *C. Schuchhardt*: *Das technische Ornament in den Anfängen der Kunst* c. cikkét a *Prähistorische Zeitschrift* I. k. (1909.) 37—54. l.

² *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XIV. k. 1877—78. 602. l.

ját behatóan megvizsgálni s az eredményről folyóiratunk legközelebbi számában beszámolni. Addig is különös hangsúllyal kell megemlégtünk, hogy e gyűjtemény csiszolt kőszerszámai között van egy pár, helyi gyártást, utánzást mutató, több lapúra csiszolt kőkalapáctól származó töredék. E kőkalapácsokról pedig tudjuk, hogy a zsinegdíszes kerámika kísérei.

Hogy azonban Erdélyben Erősdön kívül másutt is lennie kell zsinegdísű kerámiának, indirekt bizonyítékok alapján állítjuk. Ismerünk ugyanis Erdélyből pseudo-zsinegdíszes edénytöredékeket.

Ezzel az emlékcsoporttal később szándékozunk foglalkozni s így pusztán csak annak megemlégtésére szorítkozunk, hogy Boholt és Nándorválya az a két lelőhely, melyről a szóbanforgó pseudo-zsinegdíszes edénytöredékek felszínre kerültek.

Irodalmunkban a *tolvádiai*, *Milleker Bódog* szerint késő bronzkori temető leleteitől eltekintve,¹ melyekkel más alkalommal kívánok foglalkozni, tudtommal, ez az első eset, hogy kézzelfogható példák alapján esik szó hazai zsinegdíszes agyagművességről. Indokolt tehát, hogy a buji bögre s az erődsi zsinegdíszes agyag edénytöredékek bemutatása kapcsán, egy kicsikét részletesebben foglalkozzunk azzal az emlékcsoporttal, melybe bögrénk s edénytöredékeink tartoznak. Tesszük ezt két okból. Az egyik, hogy úgy a hazai, mint a külföldi irodalomban hosszú idő óta kísért a magyarországi zsinegdíszes kerámika kérdése. A másik, hogy ezzel szemben a köztudatba is átment *Reinecke Pálnak* még a múlt század végéről származó s az előbbivel homlokegyenest ellenkező megállapítása, hogy hazánkban a zsinegdíszes kerámiával jellemzett emlékcsoport nincs képviselve.²

Virchow vitte bele a német irodalomba a magyar zsinegdíszes kerámiáról szóló hamis adatot, mely a hazai irodalomba is belekerült. 1890-ben Wienből lerándúl Lengyelre *Wosinsky Móricz* ásatásai eredményeinek tanulmányozására. Feltűnik neki, hogy a lengyeli holmik között nincsen képviselve a zsinegdís, de különös hangsúllyal említi meg, hogy a kölesdi szerzeményeket is rendelkezésére bocsájtották tanulmányozás céljából s ezek között két zsinegdíszes cserepet talált.³

¹ *Milleker Bódog*: Délmagyarország régiségletei, III. rész, Temesvár, 1906. 137—147. l.

² *Reinecke Pál*: Kőkori emlékekről, *Archaeológiai Értesítő* ú. f. XVIII. 1898. 253—256. l.

³ *Zeitschrift für Ethnologie* Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie u. Urgeschichte. 1890. évf. 111. l.: „hier (t. i. Kölesden) wurden Thongefässe gesammelt, welche ganz ähnliche Inkrustation zeigen, wie die von Lengyel, aber darunter befinden sich auch 2 Scherben mit deutlichen Schnurornament, horizontal und senkrecht angebracht. Kleine, tief angesetzte, von oben her durchbohrte Knöpfe treten an den Gefässen hervor.“

Virchow téves adatát átvette *Götze* és *Hoernes Götze* után a kölesdieken kívül Nyitráról is idéz zsinegdíszú edényeket¹ s állítja, hogy Magyarországon is megvannak a zsinegdíszes kerámikára jellemző kőszerszámok,² *Hoernes* pedig a zsinegdíszű kerámika kiterjedési köréről szólva, Északmagyarországot is belesorolja az ezzel a kerámiával jellemzett területek közé.³ *Reinecke* mutatott rá erre az állítólagos tévedésre s határozott szavakkal kűszöböli ki Magyarországot a zsinegdíszű agyagművésséggel jellemzett területek közül.⁴

Virchow tévedését még *Reinecke* előtt *Hampel* is észrevette. *Reinecke* legalább ezt következteti abból a körülményből, hogy a bronzkor emlékei közé (CXXVIII. t. és különösen CXXIX. t. 2. sz.) a kölesdi holmikát is bevette. Annál meglepőbb, hogy *Wosinsky* ismételten fenntartja a kölesdi zsinegdíszes cserepekről szóló téves adatot s fenntartja olyan időben és akadémiai székfoglalójában is, a mikor a régészet terén vezető állásban levő egyénnek ezt meg se tudjuk bocsátani.⁵

Ilyen körülmények között valóban nem csodálkozhatunk, ha *Orosz Endre* a petrisi őstelep kerámikájának díszítéséről szólva, azt mondja, hogy a grafitanyagú edénycserepek egyikét zsinegdísz ékítette.

Nem volt módomban ezt a cserépdarabot látni, de ha ez a meg-

¹ *A. Götze*: Die Gefässformen u. Ornamente der neolithischen schnurverzierten Keramik in Flussgebiete der Saale, Jena, 1891. 65. 68. l. *Hoernes* után idézve.

² *Bastians Festschrift*, Berlin, 1896. 342. l.

³ *M. Hoernes*: Urgeschichte der bildenden Kunst, Wien, 1898. 263. l. a *hol Voss, Tischler, Klopffleisch, Virchow, Petersen*, stb. után azt mondja, hogy a zsinegdíszű kerámika s annak formáihoz hasonló formák a permii kormányzóságban, a kelet-balti területen (Ladoga-tó, Kelet-, Nyugatporoszország, Posen, Lengyelország, Pomeránia), Brandenburgban, Északsziléziában, Északcsehországban, Morvaországban, Északmagyarországon, Thüringiában, Hannoverban, Oldenburgban, Holsteinban, Dániában, Hollandiában, Bádenben, Svájcban, Északolaszországban, Délfranciaországban, Angliában fordulnak elő. — *Tischler* szerint hiányzik Svéd- és Norvégországban. — *Götze* szerint pedig a főkiterjedési vidéke: a német Középhegységtől északra fekvő országok és a Saale vidéke, mit *Hoernes* pusztán e vidék alaposabb átkutatásával magyaráz (*Urgeschichte d. bild. Kunst* 264. l.).

⁴ *Reinecke Pál*: Kőkori emlékekről, *Archaeológiai Értesítő*, ú. f. XVIII. 1898. 253–256. l. „Többször jártam be magyarországi múzeumokat, mégsem mondhatom, hogy sikerült volna edényre, vagy kőszerszámra akadni, melyet bizton lehetne ennek a korszaknak tulajdonítani. A zsinegdíszes edények területe északi és déli Németország, Cseh- és Morvaország, az orosz keleti tenger melléki tartományok vidéke, a Visztula területe, Galicia, Déloroszország stb. Magyarország felé, a mennyire eddig tudjuk, e terület határai a Kárpátok. U. o. 254. l.”

⁵ *Wosinsky Mór*: Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig I. k. Budapest 1897. CVII. tábla és 444–452. l., különösen l. 452. l.

U. ö. Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművéssége (olvastatott a M. T. Akadémia II. oszt. 1903. december 7-én tartott ülésén) Budapest, 1904. 12. l., a zsinegdíszű agyagművésség elterjedéséről l. u. o. 11. l.

állapítás is olyan, mint a telep koráé (első vaskori!) s ha azt látom, hogy pontos megfigyelések nélkül összeszedett vegyeskorú anyagot olyan könnyen útal az első vaskorba, sok okom van kételkedni annak az odavetett megállapításnak a helyességében, hogy a petrisi telepen képviselve volna a zsinegdíszes kerámika.¹

Van más okom is erre a kételkedésre. *Orosz* 1904-ben beszél a petrisi leletek kapcsán a zsinegdísről s hat évvel később, 1910-ben, rájövök, hogy nem is ismeri az igazi zsinegdísz! A balázsházai (és nem tasnádi) telepről említ egy zsinegdíszes agyagedénytöredéket.² Volt alkalmam az egész anyagot behatóan tanulmányozni s *Orosz* tévedését ismételtén kijavítani.³

Ekkor már, úgy látszik, a külföldi irodalom is napirendre tért a magyarországi zsinegdíszes kerámika kérdése felett. Erre mutat *A. Schliz*-nek a zsinegdíszes kerámika terjedési köréről szóló, 1906-ból kelt tanulmánya, melyben Thüringiából 47, Csehországból 20, Sziléziából 12, Morvaországból 5, az Alsó-Majna mellől 12, Hessenből 3, a Rajna mellől 1, a Neckar halomvidékéről 13, Bajorországból 4, Württembergből 5, Svájcban 6, Poroszországból és Brandenburgból 19 zsinegdíszes kerámiával jellemzett lelőhelyet sorol fel s amely felsorolásból, tekintve az addigi irodalomból rendelkezésére álló téves adatokat, látszólag joggal hagyta ki Magyarországot.⁴

Úgy a kölesdi, mint a petrisi, valamint a tasnádi [és nem balázsházai] zsinegdíszes kerámiára vonatkozó adatokat, mint hamsakat, ki kell tehát küszöbölnünk a hazai és külföldi irodalomból egyaránt. Hogy azonban helyükbe be kell iktatnunk Nyitra megyét, Esztergomot stb., azt alább látni fogjuk.

A hazai zsinegdíszes kerámiának a most bemutatott buji edény és erödsdi edénytöredékek az első — ismétlem nem szólván egyelőre a tolvádiai s *Milleker* szerint késő bronzkori temető leleteiről, zsinegdíszes kermikájáról — kézzelfogható példái. Olyan jelenség a hazai ősrégé-

¹ *Archaeologiai Értesítő* ú. f. XXIV. 1904. 232. l.

² U. o. XXX. 1910. 184. l.

³ *Erdélyi Múzeum* 1910. évf. 71—72. l. — *Arch. Ért.* ú. f. XXX. 359—361. l.

⁴ *A. Schliz*: Der schnurkeramische Kulturkreis und seine Stellung zu den anderen neolithischen Kulturformen in Südwestdeutschland. — *Zeitschrift für Ethnologie* XXXVIII. 1906. 312—345. l., a lelőhelyek névszerinti felsorolását lásd a 345. lapon. *Schliz* e cikkéhez egy tanulságos térképet is csatol, melyen külön jelekkel vannak feltüntetve: *A.*, a belső szalagkerámika és vonaldísz, *B.*, a különálló hinkelsteini típusok, *C.*, a vegyes formák (rösseni, niersteini, grossgartachi, schussenriedi stb. típusok), *D.*, a zsinegdíszű kerámika, *E.*, a cölöpépítmények kerámiája, *F.*, a harangalakú kerámika lelőhelyei. — Ez a térkép máma nem tarthat számon a teljességre, de az 1906-ig *Schliz* részéről megállapítható eredmények szempontjából nélkülözhetetlen.

szeti emlékek tarka csoportjában, a mellyel még két szempontból kell foglalkoznunk, t. i. a buji edény alakjával (mert hiszen az erősi töredékek annyira kicsinyek, hogy azokból egyáltalán nem következtethetünk az alakra) és Bujnak, valamint Erősdnek, mint lelőhelynek a zsinegdíszes kerámika eddigi ismert lelőhelyeivel való viszonyával.

A buji edény alakjának részletes leírását adtuk s e helyütt csak arra kell nyomatékosan rámutatnunk, hogy edényünk forma tekintetében határozottan az északi, északnyugati megalithikus emlékek keramikájának vele egyező s tőle pusztán csak díszítésben eltérő típusához csatlakozik.

Hogy edényünk ebben az alakjában a tölcséres szájú (Trichter- randbecher) edények csoportjába tartozik, alig képezheti vita tárgyát. Ezt azért tartjuk szükségesnek különös hangsúllyal is kiemelnünk, mert ennek a különben a nyakravalós palack társaságában megjelenő edénytípusnak legkeletibb lelőhelyét *Kossinna* szerint a kelet—lengyelországi Nalenczow-ban találjuk meg. Nalenczow egyik legfontosabb állomása annak az első útvonalnak, a melyen át *Kossinna* északi német népséggel népesíti be Keletnémetországot, Lengyelországot és Déloroszországot s mely út szerinte Mecklenburgból indul ki, átszeli Pommerániát, Nyugatporoszországot, majd Posenen át délre csap Szilézia felé, ismét keletre húzódik Nyugatgalicián keresztül, a Visztula mentén le Lengyelország déli részére.¹

Kossinna eme megállapításának elfogúlt faji vonatkozásától el kell tekintenünk, de el kell fogadnunk belőle azt, ami a szóbanforgó edénytípus elterjedésére száraz és a latba súlyosan eső valóság. A buji edény mutatja, hogy a most leírt úton végigvonuló kultúraáramlatnak lejjebb, dél felé is vannak kisugárzásai.

Igazolni tudjuk ezt magának a zsinegdísznek elterjedési körével, irányával is.

Előbb utaltunk a zsinegdíszes kerámikának *Schlitz*től összeállított kiterjedési körére. Mondtuk azt is, hogy ez az összeállítás 1906-ban kelt. Teljességre akkor sem tarthatott számot. Mára különösen nem igényelheti ezt.

Ismét *Kossinnára* vagyunk utalva, ki három úton viszi az indo-germánokat Keletre. Az első út, melynek határköveit a nyakravalós

¹ *G. Kossinna*: Der Ursprung der Urfinnen u. d. Urindogermanen u. ihre Ausbreitung nach Osten. III. Nordindogermanen und Südindogermanen, *Mannus* II. 1910. 61—67. I.

A második út Nyugatporoszország déli feléről Kujavia felé megy s állandóan a Visztula mentét követi felfelé Sandomirig, itt találkozik az első úton haladó áramlattal, átmegy Keletgalicián, Podolián egész Ukraínáig. Kiew közelében megszűnik. Jellemzői a megalithikus sírok és a gömbalakú amphora. U. o. 67. I.

palack és tölcséres szájú serleg jelzi, láttuk. A harmadik út kipécézésében a kelet-német zsinegdíszes kerámiának van döntő jelentősége. Az elején körülbelül az első útnak a vágányán halad — Nyugatporoszországban, Posen északi részéig.¹ Sziléziában — egészen ez utóbbinak a Visztula felső részén levő végpontjáig, majd a Dnjeperig a második út keleti felét követi s ezt át is lépi. Képviselve van az Odera mindhárom folyásánál s legsűrűbb Breslau környékén. A kép nem egyseges, mert pl. az Odera környékéről a lausitzi Neisse leletei az Elbevidéki zsinegdíszes kerámiához csatlakoznak. A sziléziai zsinegdíszes kerámika az alsó Oderától fel a zsinegdíszes serleget a rátétes serleg formájában veszi át s átveszi a füles fazakat, átveszi Csehországgal együtt a magas, tomlószerű korsót, mely Németországban a zsinileletet kivéve (Posen) teljesen hiányzik. Ezenkívül átveszi Szilézia Jütlandból Nyugatporoszország és Posen közvetítésével a virágcserep alakú serleget. Természetesnek kell találnunk, hogy Szilézia továbbítja a zsinileget, füles fazakat és virágedény alakú serleget Galicia felé. *Kossinna* fontosnak tartja, hogy a sziléziai, csehországi magas, tomlószerű korsó nem megy át Galiciába s ebből arra következtet, hogy a Sziléziában megtelepedett északi néptömegek nem mentek tovább Kelet felé.

A Visztula felső folyásánál találkozunk ez az áramlat a másodikkal, melytől átveszi a gömbalakú amphorának egy fiatalabb válfaját. Párhuzamos jelenség ez azzal, hogy már Thuringiában is a gömbalakú amphorából fejlődött ki a zsinilegetes amphora. A lengyelországi Kielce kormányzóságban Zlota-n pedig zsinilegetes félholdas szélű edény társaságában fordult az elő. S hogy tovább menjünk a megkezdett úton Kelet felé, Podoliában Nowa Sieniawa-n a tűzdelt díszű, tehát még tiszta, gömb alakú amphorát zsinilegetessel ellátott, virágcserephez hasonló alakú edény társaságában találták. Wolhyniában Siwkinél a thuringiaiakkal édes testvér, zsinilegetes amphorát leltek egy kurgánban.²

Ha már most a zsinilegetes kerámiával jelzett kulturahullám nyugat-keleti irányának kijelölése után *Kossinnának* az idézett cikkéhez csatolt, 1910-ből kelt statisztikája alapján³ kiegészítjük a *Schliz*-féle statisztikát, 300 körül jár a lelőhelyek száma, holott csak a *Kossinna*-féle keleti irányú germán-vándorlás szempontjából tekintetbe vett lelőhelyekkel pótoltuk meg a *Schliz*-féle statisztikát. Mindez 4 évi munkának az eredménye.

A rendelkezésünkre álló irodalmi adatok alapján nincs módunkban

¹ V. ö. Deutsche Anthr. Ges. XL. Hauptversammlung in Posen Aug. 1909. Ausstellung in Kaiser Friedrich Museum vor- u. frühgesch. Altertümer aus dem Gebiet der Provinz Posen. Posen 1909. 6. 1.

² *G. Kossinna* cikke 71—75. l.

³ V. ö. *Kossinna* i. cikke, *Mannus* II. 81—108. l., különösen 96—108. l.

megállapítani ennek a kulturahullámnak Észak, Északnyugat, Nyugat, Délnyugat, Dél és Délkelet felé való érvényesülését. Így is tudjuk azonban éppen *Kossinna* nyomán, hogy Galícia, Oroszlengyelország, Bukovina, Wolhynia, Podolia, Ukrajna fontos pontjai, állomásai a zsinegdíszes izlés Kelet felé való vándorlásának.

Mindezek megállapítása után felmerül a kérdés, hogy Magyarország merről jött hozzá a zsinegdíszű kerámiához?

Buj Szabolcsmegyében, a Tisza bal partján, a Bodrog torkolatával szemben, helyesebben attól Keletre, kb. 18 km.-nyire, a Gyűjtőfőcsatorna bal oldalán fekszik, tehát mindenképpen a Tisza, mint az érintkezés, kereskedelem egyik fontos hazai vezető vonala mellett találjuk. A Tisza folyását követve, a Vereckei-szoroson áthaladva, már ott vagyunk a zsinegdíszes kerámiának keleti kisugárzásait jelző területeken (Bukovina, Galícia, Wolhynia, stb.) s benne vagyunk elsősorban Galiciában, mely belesik a *Kossinna*-féle első, indogermán vándorlási útba, melyet, mint korábban is általában s a buji bögge alakjával kapcsolatosan is hangoztattuk, a tölcseres szájú edények is jellemznek.

A Duna és balparti mellékfolyói a cseh-morva, felsőausztriai és sziléziai csoportokkal is összekötnek bennünket — földrajzilag. De miképpen az előbbi irányban, úgy ebben is részben hiányzanak a leletek összekötő kapcsai. *Götze* említi ugyan Nyitrát, mint ahol zsinegdíszes kerámika került felszínre s Magyarországot is belesorolja a zsinegdíszes kerámiát kísérő, több lapúra csiszolt (facettiert) kőalapáccsal jellemzett területek közé.¹ *Reinecke*, mint láttuk, bár alaptalanul, ki is küszöböli Nyitrát egész Magyarországgal együtt a zsinegdíszes kerámiával jellemzett területek közül.²

¹ Erről mondja *Götze* a Bastians Festschrift 342. l. „Die facettierten Hämmer kommen ferner noch in Böhmen u. in Ungarn vor.“ Csehországból sokat említ, de megjegyzi róluk, hogy alakjuk elmosódott.

„Bezüglich den ungarischen Funde ist es bei ihrer Spärlichkeit zur Zeit nicht möglich, zu einen sicheren Urtheil zu gelangen. Die Formen scheinen noch mehr verwuchten und unbestimmt als bei den böhmischen zu sein, so dass man vielleicht einen direkten Zusammenhang mit den thüringischen nicht einmal annehmen braucht.“ Bastians Festschrift 342—343. l.

A Magyar Nemzeti Múzeum 301/876. 4. sz. alatt őriz egy igen jó, de sajnós, keresztlevél nélküli példát, melynek lelőhelyeként Tomorvár, Bogács szerepel. — Hasonló jó példát őriz 19/1877. 31. sz. alatt Esztergomról, mely azonban bizonyos fokig a helyi, utánzó gyártás bélyegét viseli magán. Egy még jobban elkorcsosult, helyi gyártású példát Baracsáról szerzett a M. N. Múzeum. Levéltári száma 20/868. 414. Bővebb keresztlevele nincs.

Mindeme példák beszerzési éve oly időkbe nyúlik, a melyek másutt is magukon hordják a rendszertelenségek bélyegét. Nincs tudomásunk róla, hogy hitelesítésük az utóbbi időben megtörtént volna.

² *Reinecke Pál*: Kőkori emlékekről, *Arch. Ért.* ú f. XVIII. k. 254. l.

A nyitrai leleteket nem ismerjük s így ítéletünket egyelőre fenn-tartjuk akkorra, mikor közvetlen szemlélet alapján lesz alkalmunk velök foglalkozni. Azt azonban már most kell hangoztatnunk, hogy a M. N. Múzeum 1912.-beli (16. kiadású) képes kalauza Nyitra megyéből említi két többlapúra csiszolt kőbaltát (196. lapon), mint a zsinéges díszű keramika jellemző kísérőit.

E kalauz vonatkozó része, tudunkkal, oly szakember tollából származik, akinek pontos megfigyeléseiben teljesen megbízhatunk.

A most felsorolt adatok igazolják *Götzet*, egyben intenek, hogy ilyen súlyos kérdésekben óvatosabban járjunk el, mint *Reinecke*.

E tévedésekről azonban legközelebb lesz alkalmunk részletesebben is szólni.

A buji edény, valamint a nyitra megyei, esztergomi, stb. kőszekők biztató jelenségek, hogy ha kutatásainkat siker koronázza, megtaláljuk az összekötő kapcsokat a hazánkat északnyugaton, északon és északkeleten körítő, zsinégdíszes keramikával jellemzett területekkel.

Sokkal szerencsésebb helyzetben vagyunk az erődsi töredékek elbírálásánál. Hozzá legközelebb Moldovából ismerünk többlapúra csiszolt kőalapácsot.¹ Az Ojtozi szoros, Feketeügy, Olt természetesen köti össze Moldovát Erőssdel, másfelől Erősd a most leírt útvonalon át Moldova közvetítésével a délorosz, zsinégdíszes keramikával bíró területekkel jut összeköttetésbe. E mellett az összekötő út mellett tanuszkodik a cucutenii 6 drb. zsinégdíszes edénytöredék is.²

Ha egy kicsikét távolabbi perspektívából szemléljük Magyarországnak a zsinégdíszes keramikával jellemzett területekhez való viszonyát s ha tudjuk, hogy éppen abban a korban, melybe a most bemutatott buji bögre és erődsi edénytöredékek tartoznak, mily élénk az összeköttetés hazánk és Cseh-Morvaország, Szilézia, Galicia, Bukovina, Moldova stb. között s hogy ennek az összeköttetésnek a kétségtelen voltát bizonyító leletek nemcsak festett keramikás telepeink, hanem többek között a perjámosi Sánchalmon, a pécska-szemlaci Nagy-Sáncon levő telep s az ezekkel rokotelepek is, tehát a Duna, Tisza, Maros, Kőrösök stb. mentén fekvő telepek s ha tudjuk, hogy éppen a Maros völgye szolgáltatta a nagyenyedi múzeumnak az oláhlapádi, gömbalakú amphorát,³ — egyáltalán nem tartjuk kizártnak, hogy Magyarország úgy északnyugat, mint észak, északkelet és kelet felől egyformán érezhette a zsinégdíszes keramika kulturális hullámának kisugárzásait.

¹ *Archaeológiai Értesítő*, ú. f. XVIII. 255. 1.

² *Joan G. Andriesescu: Contributie la Dacia inainte de romani*, Jasi 1912. 78. l. V. 8. u. o. I. II. t.

³ Alsófehérvármegye monographiája, II. 1. k. Nagyenyed 1901. VII. tábla 58. sz. és *Zeitschrift für Ethnologie*, 1903. 442. l. 17. ábra.

Úgy a buji bögre, mint az erödsi töredék egy északnémetországi központból kiinduló kulturális hatás emlékei. E kultúra főkiterjedési vidéke *Götze* szerint is: a német Középhegységtől északra fekvő országok és a Saale vidéke, mit *Hoernes* pusztán e vidék alaposabb átkutatásával magyarázott.¹ *Götze* eme 1891-beli állításának helyességét igazolta 1906-ban *Schliz*, 1910-ben *Kossinna* s ellene a kérdés egy másik alapos ismerője, *Reinecke* sem emelt kifogást.² Semmi okunk sincs tehát, hogy a *Götzetől* megállapított központ helyességében kételkedjünk. Erre tanít bennünket a megalithikus emlékek keramikájával tipológiai tekintetben édes testvér buji bögre is. Annyit azonban el kell ismernünk s erre egyebeken kívül ismét a szóbanforgó hazai leletek tanítanak, hogy a zsinegdíszes kerámika terjedési köre a kutatások szaporodtával egyre bővül.

Középeurópában a Duna vonala szerepel, mint a zsinegdíszes kerámika déli határvonala. Nincs módunkban ellenőrizni *Gustav Velde* adatait,³ hogy Leukas szigetén a Chirosipilia- (= disznó) barlangban a többek között olyan tömlőszerű, mészkőtöredékekkel soványított s erősen égett agyagholmikát lelt, melyeknek díszítése kisebb-nagyobb pontsorokból, részben zsineglenyomatokból és egyszerű, bekarcolt, lineáris mustrákból áll. Az edények részben át vannak fúrva, hogy ezen zsin eget lehessen áthúzni, részben átfúratlanok, részben átfúrt rátétekkel, részben már fűlekkel vannak ellátva. A szöveghez mellékelt 10. sz. ábra felső sorában a második töredék felső díszítése keltheti a zsinegdísz gyanuját. A kép azonban annyira halvány, hogy nem lehet róla biztos ítéletet mondani. Meg kell azonban jegyezni, hogy a többi edénytöredékek díszítési karaktere egyáltalán nem mond ellent a zsinegdísz feltételezésének. Ezt a kísérő keramikát megtaláljuk részben Erösdön is.

Velde eredményeinek vázolója rendjén kell megemlékezni *Ohne-*

¹ Urgeschichte d. bild. Kunst 264. l.

² *J. Schlemm*: Wörterbuch zur Vorgeschichte, Berlin 1908. 352. l. a következő zsinegdíszes keramikával jellemzett területeket említi: Keleti balticum (Ladoga-tó, Keletporoszország, Lengyelország), Posen, Pommerania, Mecklenburg, Holstein, Dánia, Hollandia, Oldenburg, Hannover, Thüringia, Németalföld, Anglia, Nyugat- és Dél-franciaország, Spanyolország, Italia, Svájc, Észak-Baden, Wiesbaden, Csehország, Morvaország, Szilézia, Galicia, Brandenburg és Alsólausitz. Említi Északmagyarországot és *Goos* után Erdélyt is. — *Kossinna* a Mannus I. 1909. 232. l. Két főcentrumot különböztet meg: a) az oderai, melyet keletinek nevez és b) az Elbe-Saale-vidéki, melyet nyugatinak mond.

³ *Dr. Gustav Velde*: Anthropologische Untersuchung und Grabung in einer Höhle der jüngeren Steinzeit auf Leukas. — *Zeitschrift für Ethnologie* XLIV. 1912. 845–864. l., idézett leírás 858–859. l. Nagy kár, hogy nem ad elfogadható stratigraphiát, a mi a leukas emlékeknek az erösdiekkal való szoros viszonya szempontjából volna megbecsülhetetlen értékű.

falsch Richter-nek cyprusi adatáról, ki a *Zeitschrift für Ethnologie*, Verhandlungen XXX. 62. I. XII. 1. alatt bemutatott amphoráról mondja, hogy reliefszerű zsinegdísszel van ellátva. Úgy a külföldi, mint hazai emlékek között tekintélyes csoportot alkotnak azok az edények, edénytöredékek, melyek ferdén rovátkolt bordadísszel vannak ellátva. Van közöttük sok peremrész is ezzel a ferde rovátkolással. Ez a díszítés a zsinég benyomását kelti s véleményem szerint, mivel azt tartom, hogy van köze a zsinegdíszhez, voltaképpen a pseudo-zsinegdíszű kerámika egyik alcsoportjába tartozik. Más alkalommal bővebben is fogok szólni erről a kérdéstről. — E helyütt azért tartottam szükségesnek erről megemlékezni, mert *Fr. Noetling*nek a *Zeitschr. für. Ethn.* Verhandlungen 1899. 100—110. I. közzétett *Über prähistorische Niederlassungen in Baluchistan* c. cikkében a 106. lapon azt olvassuk, hogy az u. e. lapon 8. sz. ábra alatt bemutatott edénytöredék *Cyprea moneta*- (kauri kagyló) és zsinegdísszel van ékítve. A rajz egy kicsit nélkülözi a plasztikusságot s a mit *Noetling* zsinegdísznek lát rajta, vagy a most említett rovátkos bordával azonos, vagy pedig nem egyéb, mint két párhuzamostól bezárt szalag ferde vonalakkal kitöltve.

A *Velde*-től lelt késő kőkori festett kerámika Leukast Thessaliával, Baeotiával köti össze, erről a területről pedig tudjuk, hogy az összekötő hid szerepét játssza az aldunai országok, országrészek és Kréta között.¹

A leukasi adat magában is hatalmas zavart okoz *Kossinna* indogermán vándorlási teoriájában. Hisszük, hogy az ilyen természetű adatok csak szaporodni fognak az idők folyamán.²

*Klopfleisch*³ s utána *Götze*⁴ Németországban a zsinég- és szalagdíszes kerámika csoportját állapította meg, melyek közül az az idősebbik, régibb, ez pedig a fiatalabb. Arra, hogy a két kerámikai csoportnak ilyen elkeresztelése már annál fogva is helytelen, hogy a zsinegdíszelnevezés technikai, a szalagdísz elnevezés pedig stilusbeli sajátágokon

¹ *Hubert Schmidt*: Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909/10 in Cucuteni bei Jassy (Rumänien), *Zeitschrift für Ethnologie* XLIII. 1911. 582—601. I.

² Igen messze vezetne s így pusztán csak megemlítjük, hogy pseudo-zsinegdíszű edénytöredéket a trójai VII. rétegben is leltek. V. ö. *Heinrich Schliemanns* Sammlung Trojanischer Alterthümer, Berlin 1902. 176. I. 3620. sz. — Itt említem meg, hogy *Wilke* míg egyfelől a zsinegdíszet az ó-európai tűzdelt, mélyített díszítésből származtatja, másfelől *Hoernessel* szemben (V. ö. *Deutsche Geschichtsblätter* III. 152. I, idézve *Wilke* után) a *Kossinna*-féle indogermán elméletnek a híve. V. ö. *Neolithische Keramik u. Arierproblem*, *Archiv f. Anthr.* ú. f. VII. 298. I. — a most mondottakra a 330. és 336. l.

³ *Vorgeschichtl. Alterthümer der Provinz Sachsen*, Halle 92. I.

⁴ *Die Gefäßformen und Ornamente der neolithischen schnurverzierten Keramik in Flussgebiete der Saale*, Jena 1891., *Bastians Festschrift* 345. I. „Die Schnurkeramik gehört der ältesten neolithischen Periode Thüringens an“, ezt követi a szalagdíszes kerámika és a bernburgi típusok.

épül fel,¹ most nem kívánunk kiterjeszkedni, valamint azzal sem foglalkozunk, hogy mi jogon sorolták tágabb értelemben a tűzdelt díszítést is a zsinegdíszítés csoportjába.²

Már korábban meggyökerezett az a vélemény, hogy a zsinegdíszes edények voltaképpen sírmellékletek. Sepulchralis jelentőséget tulajdonít nekik *M. Hoernes*,³ s a harangalakú edényekkel együtt u. o. rendeltetésűnek tartja *J. L. Pič* is, kinek tudósítása szerint Csehországban csak egy esetben, Reporyje-n, lelték telepben.⁴

Tény, hogy sok esetben találták ezeket a kerámikai produktumokat sírokban, de egyáltalán nem ritka azoknak az eseteknek a száma sem, amikor telepből kerültek felszínre. Így, hogy a sok közül csak egy párat idézzünk, telepben lelték Nyugatporoszországban Rutzau-n,⁵ továbbá Kelpinen,⁶ Cucuteniben⁷ Jekaterinoslawon.⁸ A mi buji bögrénk valószínűleg sírból származik, az erödsi edénytöredékek telepből valók.

A mennyiben sírokban fordulnak elő, ezek halomsírok szekrény-szerű kőépitményvel, vagy síktemetkezések kőépitmény nélkül. Két esetben (Axelshof, Előpommerániában; Wulkow, Hátsó Pommerániában) négyszögben felállított kőudvarban levő kősírokban (Hünenbett)⁹ egy esetben monolithos alatt (Wengrece, Nyugatgaliciában),¹⁰ egy esetben erődítményben (Marwitz, Hátsó Pommerániában)¹¹ lelték. Égetetlen és égetett temetkezéseket mutatnak. Ez utóbbiak ritkák (pl. Unterhorodnik, Bukovinában, Stretiwka, Ukrainában).¹² Az égetetlenek javarésze zsugorított.¹³ Nyújtott csontvázat ismerünk Balice-ről (Keletgalicia),¹⁴ Kl. Babenzről (Ny.-Poroszország).¹⁵

Korukat már az elmondottak alapján is az újabb kőkor végére s

¹ *Déchelette*: Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine. I. 547. l.

² *M. Hoernes*: Urgesch. d. bildenden Kunst, Wien 1898. 260—261. l.

³ Urgesch. d. bild. Kunst, 262. l.

⁴ Urnengräber Böhmens, Leipzig 1907. III. és IV. lap.

^{5—6} V. ö. *Kossinna* id. statisztikájával.

⁷ *Ioan G. Andriesescu* i. m. 78. l.

⁸ *Kossinna* i. cikke, *Mannus* II. 108. l.

⁹ V. ö. *Kossinna* i. cikke, *Mannus* II. k. 97. 98. l.

¹⁰ U. o. 193. l.

¹¹ U. o. 98. l.

¹² U. o. 106. 107. l.

¹³ Sziléziában *Mertins* szerint (Wegweiser durch die Urgeschichte Schlesiens, Breslau 1906. 39—41. l.) a zsinegdíszes kerámika erősen zsugorított csontvázak mellett fordul elő.

¹⁴ *Kossinna* i. cikke, *Mannus* II. k. 105. l.

¹⁵ U. o. 99. l.

a kőkorból a bronzkorba való átmeneti időre kell tennünk.¹ Sziléziában rézgyűrűk jelennek meg a társaságukban,² Csehországban az újabb kőkör végén tűnnek fel s velük vörös rézből való fül-, vagy ujjgyűrűket lelnek,³ *Stankovitz*-on ugyancsak vörösréz lemezekből csövesre hajlított ékszereket leltek sodronyra felhúзва.⁴ *Hoernes* az északi folyós sirokkal s a finelzi cölöpépítmény rétegeivel tartja egykorúnak (2500—2100 Kr. e.)⁵, *Köhl* a Közép-Rajnáánál együtt találja a harangalakú edénnyel s a szalagdíszű kerámiánál fiatalabbnak mondja.⁶ Mecklenburgban az ifj. kőkör legvégére esnek.⁷

Az erödsdi töredékek kormeghatározása tekintetében fontos támpontokat nyerünk a perjámosi Sánchalom alsó öt rétegében. Az e két töredéket kísérő kerámikai maradványok s egy erős ajakosan kihajló peremű, lapos tálcaska, vagy fedő s az ezen lévő, részben párhuzamosok közé szorított mélyített díszítés édes testvéreit megtaláljuk a perjámosi, most említett rétegek emlékei között. S ami még fontosabb, megtaláljuk réz, vagy cinszegény bronz társaságában.⁸ De megtaláljuk ugyancsak vörösrézből, vagy cinszegény bronzból való emlékek társaságában a Pécska—szemlaki határban levő Nagy-Sánc alsó rétegében is.⁹

Mindenképpen arra az időre tehetjük tehát, mikor a branowitzi típusú, vagy ú. n. harangalakú, vagy zónásdíszítésű serleg a Rajna és Duna völgyén vándorútját megkezdi. Sok helyen már érvényesítenie kellett a maga hatását, mikor a harangalakú edények feltűntek. Másutt meg egyszerre jelennek meg.

Elterjedését nem a *Kossinna*-féle indogermán vándorlással, hanem a kulturahullám természetével magyarázzuk s Magyarországot ennek az északi hullámnak dél és délkelet felé való közvetítésében elsőrangú szerep illette meg.

¹ A tolvádial temető leletei egyelőre, míg alkalmunk lesz velük foglalkozni, ne okozzanak zavart.

² *O. Mertins*: Wegwaiser durch die Urgeschichte Schlesiens, Breslau 1906. 39—41. lap.

³ *R. R. Weinzierl*: Übersicht über die Forschungsergebnisse in Nordböhmen *Mannus* I. k. 1909. 187—210. I. s különösen 195. I.

⁴ U. o. 202. I. 19. ábra.

⁵ *M. Hoernes*: Kultur der Urzeit (Samml. Göschel) I. Leipzig, 1912. 130. I

⁶ Über steinzeitliche Gräberfeld bei Worms, *Correspondenzblatt* XXIX. 146. 157. I., ez utóbbi lapon mondja, hogy a Közép-Rajnáánál „die Bandkeramik entschieden älter sein muss, als die Schnurkeramik.“

⁷ *Brunner* I. cikke az *Arch. f. Anthropologie* XXV, k. 182. I.

⁸ *Dr. Roska Márton*: Ásatás a perjámosi Sánchalmon. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1913. évf. 2—3. füzet.

⁹ U. a. Ásatás a pécska-szemlaki határban levő Nagysáncon, *Dolgozatok—Travaux*, 1912. 1. füzet.

A Magyarországról bemutatott igazi zsinegdíszes példák s az említett pseudo-zsinegdíszes edénytöredékek hazánk földrajzi helyzeténél fogva is (összekötő hid észak és dél, délkelet között) egyfelől komoly feladatot ró az e téren munkálkodókra, másfelől területi eloszlásuknál fogva sok reménységgel biztatnak, hogy rövidesen, mint egyik, vezető típusaival: a gömbalakú amphorával, hosszú tölcséres nyakú serleggel s a virágcsereppel egyező alakú edénnyel, a többlapúra csiszolt kőkalapáccsal, a megközelítőleg hossznegyszögű, két oldalt kicsiszolt élű kőekkel meggyarapodott gazdag emlékcsoportot iktathatjuk be a hazai ősrégészetben öt megillető helyre.

Végezetül hálás köszönetet mondok *Dr. Jósa András* bátyámnak, hogy a buji bögre átengedésével, átküldésével lehetővé tette a zsinegdíszes kerámika magyarországi csoportja mai állásának tisztázását.

Dr. Roska Márton.